

STRUCTURA ȘI EVOLUȚIA SATELOR MEDIEVALE TIMPURIU LA EST DE CARPAȚI

Dan Gh. TEODOR*

Keywords: unfortified villages, secured settlements, family associations, social-political structures.

Cercetarea comunităților rurale din perioada evului mediu timpuriu, ca și din alte epoci, oferă largi și interesante posibilități de a evidenția o serie de aspecte social-economice, etno-demografice și culturale de o deosebită importanță pentru înțelegerea corectă a desfășurării evoluției societății locale.

În acest larg context, un interes cu totul aparte îl prezintă investigațiile arheologice întreprinse pentru cunoașterea structurii satelor autohtone din perioada secolelor V-XI d.Hr. situate în regiunile dintre Carpații Răsăriteni și Nistru.

Este bine cunoscut faptul că termenul *sat* desemnează o comunitate de gospodării alcătuită pe o serie de considerente de ordin social-economic, etnic și familial, grupuri umane de țărani constituite încă din preistorie, a căror activitate principală era agricultura și creșterea vitelor. Cuvântul *sat* provine din latinescul *fossatum*¹, care în vechime însemna o localitate fortificată, idee care i-a determinat pe unii învățați să considere că cele mai multe sate erau apărate cu șanțuri și palisade. În realitate, cercetările arheologice întreprinse în numeroase așezări datând din primul mileniu d.Hr., cu anumite excepții, au demonstrat că nu erau fortificate. Nu este însă exclus ca derivarea numelui de *sat* de la *fossatum* să se fi impus și datorită faptului că în primul mileniu al erei creștine și chiar mai târziu marea majoritate a comunităților rurale aveau vatra de locuire delimitată de un șanț, satele fiind alcătuite din locuințe adâncite în pământ, semiîngropate de tipul bordeielor.

Este interesant de reținut și informația scriitorului bizantin din prima jumătate a secolului al VI-lea, cunoscut sub numele de Pseudo Caesarius², care amintește la nordul Dunării ca locuitori pe *fisioniți*, deosebiți de grupurile de slavi, pe care Nicolae Iorga îi identifica cu *fossatensis*, locuitori ai comunităților rurale autohtone³.

Investigațiile arheologice efectuate de-a lungul anilor prin intermediul cărora a putut fi studiată structura comunităților rurale medievale timpurii de la est de Carpați au fost relativ numeroase dar, din nefericire, nu în toate cazurile obiectivele au fost cercetate în întregime sau într-o proporție suficient de mare, capabilă să ofere datele necesare. Cu toate acestea, informațiile acumulate și comparate cu acelea obținute de cercetările derulate în restul zonelor de la nordul Dunării de Jos sunt destul de concludente și suficiente totuși pentru a oferi un tablou veridic al organizării satului roman și vechi românesc în epoca marilor migrații.

Dintre așezările medievale timpurii mai bine cercetate, multe dintre ele beneficiind de valorificarea integrală a rezultatelor obținute prin monografiile sau rapoarte ample de săpături,

* danteodor33@yahoo.com.

¹ *Dicționarul limbii române moderne*, București, 1958, p. 736.

² Pseudo Caesarius, *Dialoguri*, II, 110, în FHDR, II, București, 1970, p. 485.

³ N. Iorga, *Istoria Românilor*, II. *Oamenii pământului (până la anul 1000)*, editori Gh. Buzatu, V. Spinei, București, 1992, p. 243.

amintim pe cele de la Botoșana⁴, Todirești⁵, Poiana⁶ și Șipot-Suceava⁷, Codîn-Cernăuți⁸ și Rașcov-Hotin⁹, Lozna¹⁰, Fundu-Herții¹¹ și Dersca-Botoșani¹², Ștefan cel Mare-Gutinaș¹³ și Curtea Domnească-Bacău¹⁴, Izvoare-Bahna¹⁵ și Davideni-Neamț¹⁶, Iași-Nicolina¹⁷, Dodești¹⁸, Epureni¹⁹ și Banca-Vaslui²⁰, Hansca-Ialoveni²¹, Alcedar-Rezina²², Calfa-Anenii Noi²³, Răciula-Călărași²⁴, Durlești și Molești-Chișinău²⁵ sau Hlingeni-Șoldănești²⁶.

Pe baza informațiilor obținute s-a putut stabili că fiecare comunitate rurală era de regulă situată în apropierea unei surse de apă, având o suprafață locuibilă care constituia vatra satului, suprafață pe care erau amplasate circa 20-30 de gospodării, uneori chiar 40 de complexe²⁷. Fiecare gospodărie era alcătuită dintr-o casă având în unele cazuri și anexe gospodărești. Casele erau construite din lemn și chirpici și aveau baza mai mult sau mai puțin adâncită în pământ sub formă de bordei, uneori și sub forma unor simple colibe. Fiecare bordei sau colibă era prevăzut în unul din colțuri cu o vatră simplă din lut înconjurată de pietre și uneori cu cuptoare cu boltă sau cotlonite în peretele natural al locuinței²⁸. Locuințele nu aveau garduri, suprafețele dintre ele nefiind delimitate. Lângă bordeie sau colibe se aflau uneori gropi de provizii sau menajere și câteodată mici cuptoare utilizate la pregătirea hranei, mai ales în timpul sezoanelor mai calde. În cadrul vetrei de sat locuințele erau de regulă înșirate de-a lungul unor ulițe, fiind grupate câte patru-cinci, alcătuind așa numitele *cete de neam*, derivate din familiile lăstar formate pe criterii de rudenie²⁹, ca în cazul așezărilor de la Botoșana, Davideni, Lozna sau Todirești. În așezarea de la Dodești casele erau situate în jurul

⁴ D. Gh. Teodor, *Civilizația romană la est de Carpați în secolele V-VII e.n. Așezarea de la Botoșana-Suceava*, București, 1984.

⁵ M. Andronic, *Așezările din secolele I-VI de la Todirești-Suceava*, Suceava, 2016.

⁶ *Idem*, *Poiana-așezarea din secolele VIII-IX d.Chr.*, Suceava, 2005.

⁷ D. Gh. Teodor, *Așezarea medievală timpurie de la Suceva-Șipot*, Iași, Demiurg, 2013.

⁸ Irina Russanova, B.O. Timosciuk, *Kodyn slavjnskoe posselenija V-VIII vv na r. Prut*, Moskva, 1988.

⁹ V. D. Baran, *Pražkaja kul'tura Podnestrov'ja (po materialam u. s. Raškov)*, Kiev, 1988.

¹⁰ D. Gh. Teodor, *Un centru meșteșugăresc din evul mediu timpuriu. Cercetările arheologice de la Lozna-Botoșani*, Brăila, 2011.

¹¹ M. Petrescu-Dîmbovița, D. Gh. Teodor, *Sisteme de fortificații medievale timpurii la est de Carpați. Așezarea de la Fundu Herții, jud. Botoșani*, Iași, 1987.

¹² D. Gh. Teodor, *Așezarea întărită medievală timpurie de la Dersca-Botoșani*, în Hierasus, XI, 2001, p. 107-129.

¹³ I. Mitrea, *Așezarea medievală timpurie de la Ștefan cel Mare- Gutinaș, județul Bacău*, Onești, 2015.

¹⁴ Al. Artimon, I. Mitrea, *Bacău-Reședința voievodală*, Bacău, 1996.

¹⁵ I. Mitrea, *Așezarea din secolele VI-IX de la Izvoare-Bahna*, Piatra Neamț, 1998.

¹⁶ *Idem*, *Comunități sătești la est de Carpați în epoca migrațiilor. Așezarea de la Davideni din secolele V-VIII*, Piatra Neamț, 2001.

¹⁷ I. Ioniță, *Importante descoperiri din perioada de formare a poporului român de la Iași-Nicolina*, în ArhMold, X, 1985, p. 30-48.

¹⁸ D. Gh. Teodor, *Continuitatea populației autohtone la est de Carpați. Așezările din secolele VI-XI e.n. de la Dodești-Vaslui*, Iași, 1984.

¹⁹ *Idem*, *Așezarea feudală timpurie de la Epureni-Vaslui*, în ArhMold, XI, 1987, p. 141-166.

²⁰ Ruxandra Alaiba, *Stațiunea Banca Gară- Șapte case- preistorie, primul mileniu, secolele IV-VIII*, Iași, 2008.

²¹ Gh. Postică, *Românii din Codrii Moldovei în evul mediu timpuriu*, Chișinău, 1994.

²² Maia I. Kašuba, N. P. Tel'nov, Tatiana A. Șcerbakova, *Alcedarskoe drevneruskoe posselenie*, Tiraspol, 1997

²³ G. F. Cebotarenko, *Kalfa- gorodišče VIII-IX v v na Dnestre*, Chișinău 1973.

²⁴ I. G. Vlaschenko, *Issledovanija gorodišče Răciula*, în „Arheologičeski issledovanija v Moldovii”, 1985 g., Chișinău, 1990, p. 212-229; N. P. Tel'nov, I.G. Vlaschenko, *Cetățuia Răciula*, în „Pyretus”, I, Ungheni, 2001, p. 15-20.

²⁵ I. Tentiuc, *Contribuții la istoria și arheologia spațiului pruto-nistean. Siturile de la Durlești și Molești*, Chișinău, 2012.

²⁶ Natalia Goltzeva, Maia Kašuba, *Glinčeni II. Mnogoslojnie pamjatnik Srednego Podnestrov'ja*, Tiraspol, 1995.

²⁷ D. Gh. Teodor, *Satul roman și vechi românesc în mileniul marilor migrații*, în *Prelegeri academice*, V, 5, Iași, 2006, p. 110.

²⁸ *Idem*, *Teritoriul est-carpatic în veacurile V-XI e.n.*, Iași, 1978.

²⁹ *Idem*, *Aspecte etno-demografice ale continuității la est de Carpați în secolele V-XI e.n.*, în „Memoriile Secției de Științe Istorice ale Academiei Române”, seria IV, tom. XII (1987), București, 1990, p. 176.

unei piețe centrale³⁰, iar la Fundu Herții, Dersca sau Calfa erau amplasate la baza valului de apărare³¹. O atare situație atestată în spațiul de locuit al așezării arată clar o structură organizatorică determinată de criterii social-economice și familiale stricte.

În marginea așezărilor de regulă erau amplasate construcțiile meșteșugărești destinate producerii olăriei, cuptoarele de redus minereul de fier, sau alte ateliere, situarea acestora constituind o măsură de prevedere pentru a evita eventualele incendii. De asemenea și loturile agrare se aflau în afara vetrei de locuire. Satele erau adesea nevoite să se deplaseze în alte locuri pentru a obține noi suprafețe de teren care puteau fi utilizate pentru cultivarea cerealelor, după ce vechile loturi agrare nu mai dădeau randamentul scontat. În multe cazuri poienile erau folosite prin defrișarea resturilor lemnoase pentru a obține noi loturi necesare practicării agriculturii.

După un număr de ani, unele sate reveneau pe vechile vetre după ce loturile agricole de altă dată se refăceau³². De aceea, cercetările arheologice înregistrează destul de frecvent pe aceeași vatră de sat orizonturi culturale suprapuse, dovedind deplasările comunităților rurale în aceeași microregiune. Deplasările satelor dintr-o zonă în alta și revenirea unora dintre ele pe vechile vetre de locuire dovedește o continuitate mobilă³³ a acestora, sesizabilă arheologic pe orizontală și pe verticală, așa cum o atestă de exemplu situația stratigrafică din așezările de la Davideni, Dodești, Lozna, Hansca și din alte părți.

Trebuie arătat că obținerea de noi loturi agricole era o întreprindere destul de dificilă în perioada menționată, când întinse zone de la est de Carpați, ca și din alte părți, erau acoperite cu păduri seculare, iar uneltele din fier utilizate în acest scop erau destul de rare. Așa cum am mai amintit, pentru agricultură se căutau locurile propice cu vegetație mai rară, de obicei poienile, terenurile puțin împădurite apropiate de sursele de apă sau din vecinătatea căilor de comunicație.

Vestigiile descoperite în interiorul locuințelor sau în stratul de cultură corespunzător și resturile de ateliere meșteșugărești arată că, în majoritatea cazurilor, bunurile necesare traiului erau obținute în cadrul fiecărei așezări. Existau desigur și destul de multe schimburi în natură între diverse comunități rurale și chiar o rudimentară circulație monetară utilizându-se moneda imperiului bizantin. De asemenea, resturile de oase de animale domestice și sălbatice atestă nu numai creșterea animalelor domestice, vânătoarea și pescuitul ca ocupații cotidiene, ci și speciile existente în perioada respectivă.

Socotind că în medie numărul membrilor de familie era de circa 3-4 indivizi, o comunitate rurală în perioada secolelor V-XI era alcătuită din aproximativ 100-200 oameni.

În condițiile precare determinate de dese invazii ale grupurilor de migratori, satele erau obligate să se confedereze alcătuind uniuni de obști sătești, bazate pe necesitatea de întrajutorare pentru a face astfel față atacurilor migratorilor sau a unor cataclisme naturale.

Ca urmare a cercetărilor arheologice întreprinse s-a putut constata că în anumite zone ale Podișului Moldovei, de exemplu în bazinele râurilor Suceava, Bistrița, Bârlad, Elan-Horinca, Răut, Prut și Nistru Mijlociu, densitatea așezărilor este deosebit de mare în perioada secolelor V-XI d.Hr.³⁴. Această densitate nu este datorată numai mobilității așezărilor care își schimbau după un anumit număr de ani vatra de locuire și lăsau astfel urmele viețuirii lor, ci și unei confederări de sate constituită cu rosturi precise pentru o anumită vreme, care reprezenta o uniune de obști. Acestea sunt așa numitele *romanii populare* pe care le-a intuit

³⁰ *Idem, op. cit.*, în *Prelegeri academice*, V, 5, Iași, 2006, p. 110.

³¹ M. Petrescu-Dîmbovița, D. Gh. Teodor, *op. cit.*, p. 34-42 ; D. Gh. Teodor, *op. cit.*, în „Hierasus”, XI, 2001, p. 114; G.F. Cebotarenko, *op. cit.*, p. 50-51, fig. 30-31.

³² D. Gh. Teodor, *op. cit.*, p. 113.

³³ *Ibidem*.

³⁴ *Idem, Descoperiri arheologice și numismatice la est de Carpați în secolele V-XI d.Hr.*, București, 1997, p. 11-36.

pentru prima oară Nicolae Iorga³⁵ și care vor forma nucleul viitoarelor obști răzășești din evul mediu. Aceste uniuni de obști sătești au fost capabile să se transforme din punct de vedere organizatoric spre sfârșitul primului mileniu creștin pentru a putea construi cetăți de apărare alcătuite din valuri de pământ, șanțuri de apărare și palisade, unele dintre ele devenind cu timpul sediul unor structuri social politice superioare de tipul cnezatelor³⁶. Astfel de fortificații au fost atestate în mai multe zone ale Moldovei, în unele localități deja amintite, la Fundu-Herții, Dersca și Baranga-Botoșani, Șipeniț-Cernăuți, Răciula-Ungheni, Calfa-Anenii Noi, Echimăuți-Rezina sau Alcedar-Orhei sau în bazinul hidrografic al unor râuri mai mici, existența unor astfel de structuri teritorial-politice fiind reținută de-a lungul secolelor în toponimie sub denumirea de *țări, cîmpuri, cobăle, codri sau ocoale*³⁷.

Sistemul juridic al satelor autohtone moștenit din străvechime, bazat pe proprietatea funciară colectivă și privată, cu drept ereditar de vânzare și cumpărare și de obținere a bunurilor rezultate din muncile efectuate de membrii de familie sau în unele cazuri de lucrători angajați, statutul privilegiat al meșteșugarilor – mai ales al acelor care prelucrau fierul, ca și al unor membri ai comunității cu importante rosturi militare, au avut drept consecință apariția unor diferențieri economice și sociale între gospodarii unui sat. Aceste diferențieri s-au accentuat cu timpul determinând apariția unei pături sociale suprapuse, care a făcut posibilă și constituirea unor structuri politice de tipul cnezatelor ca cele deja amintite³⁸. Transformările social-economice care au avut loc de-a lungul timpului în sânul satelor autohtone au continuat și în primele secole ale mileniului al II-lea d.Hr. și au avut ca rezultat apariția unor noi relații interumane specifice evului mediu.

Satele autohtone din primul mileniu al erei creștine, prin structurile economice și administrative specifice de sorginte daco-romană și bizantină, ca și prin evoluția lor constantă în anumite microregiuni, se definesc ca importante nuclee de civilizație romanică și veche românească, cu puternice rădăcini în teritoriile de la nordul Dunării de Jos, în general. Membrii acestor sate constituie acei *oameni ai pământului*, cum îi numea Nicolae Iorga³⁹, a căror continuitate este atestată de numeroasele cercetări arheologice întreprinse la est de Carpați, ca și de acelea efectuate în restul țării. Satul din spațiul carpato-dunărean a fost și a rămas până astăzi nucleul care a păstrat tradițiile daco-romane, limba română și religia creștină, conservând, în pofida vicisitudinilor cauzate de marile migrații, structuri originale, care i-au asigurat stăruința de-a lungul secolelor. Comunitățile rurale de la est de Carpați, ca și din alte provincii ale țării, ilustrează astfel în chipul cel mai elocvent concluzia lui Lucian Blaga că „*satul românesc, în ciuda sărăciei și a tuturor neajunsurilor cuibărite în el prin vitrega colaborare a secolelor, se învrednicește în excepțională măsură de epitetul autenticității*” și că „*mândria satului de a se găsi în centrul lumii și al unui destin ne-a menținut și ne-a salvat ca popor peste veacurile de nenoroc*”⁴⁰.

³⁵ N. Iorga, „Romania” și barbarii în secolul al VI-lea, în *Studii asupra evului mediu românesc*, editor Ș. Papacostea, București, 1983, p. 29-30.

³⁶ D. Gh. Teodor, *Un cnezat românesc la est de Carpați în veacurile IX-XI e.n.*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie «A. D. Xenopol»”, Iași, XX, 1983, p. 82-85.

³⁷ *Ibidem*, p. 86.

³⁸ *Ibidem*, p. 85-86.

³⁹ N. Iorga, *op. cit.*, București, 1992.

⁴⁰ L. Blaga, *Elogiul satului românesc*, în *Discursuri de recepție la Academia Română*, București, 1980, p. 256, 258.

THE STRUCTURE AND THE EVOLUTION OF THE EARLY MIDDLE AGE VILLAGES FROM THE EAST OF THE CARPATHIANS

The archaeological researches carried out in the eastern regions of the Carpathians provided important information on the structure and evolution of the villages during the Early Middle Ages. It was found that the villages were unfortified and they were made up of about 30-40 houses and household annexes. The craft workshops were on the edge of the settlements. The agricultural land was outside the village. In some areas, fortified settlements were built. In cases of dangers, the villages associated themselves as a specific social policy structure. The social, economic and administrative structure of the villages has a late Roman and Byzantine origin and has remained almost unchanged until the developed Middle Ages.